

6. Ксенофонт. Киропедия. — М.: Наука, 1976. — 347 с.
7. Маринович Л.П. Античная и современная демократия : новые подходы к сопоставлению: учебное пособие / Л.П. Маринович. — М.: КДУ, 2007. — 212 с.
8. Муниципалитет и экономическое развитие. Обнинск / Вобленко Г.И. Стратегия регионального развития: рефлексия практического опыта и возможности России / Г.И. Вобленко 1997. — 102 с.
9. Основы демократії. Навчальний посібник / За заг. ред. А. Колодій. — К., 2004. — 684 с.
10. Петришин О. Демократичні основи правової, соціальної державності / О. Петришин // Вісник Національної академії правових наук України. — № 1 (76), 2014. — С. 32–41.
11. Подковенко Т.О. Український вимір демократії та становлення громадянського суспільства / Т.О. Подковенко // Часопис Київського університету права, №3. — 2009. — С. 86–91.
12. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре, или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо // Трактаты. — М., 1969. — 200 с.
13. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / Б. Спиноза. — М., 1993. — 365 с.
14. Хлибова Л.В. Историчні форми демократії / Л.В. Хлибова // Збірник наукових праць з гуманітарних дисциплін “Славута”. — 2011. — № 4-5. — С. 38–47.
15. Чугуй Т.О. Роль і значення діяльності останніх Ростиславичів у розвитку державотворчих процесів у Галицькому князівстві // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. — 2012. — № 1006. — С. 7–15.

УДК 340.15 (37+38) : 321.7

Цушко С. Є., аспірантка кафедри історії держави та права НУ «ОЮА»

Розвиток ідеї політичного представництва в Античній Греції та Стародавньому Римі

Стаття присвячена питанням розвитку ідеї політичного представництва в Античній Греції та Стародавньому Римі. У статті розглядаються різні аспекти демократичного управління як найважливішої складової політичного представництва в Античній Греції та Стародавньому Римі, становлення інституту представницької демократії.

Ключові слова: демократичне управління, політичне представництво, представницька демократія, парламентаризм.

Статья посвящена вопросам развития идеи политического представительства в Античной Греции и Древнем Риме. В статье рассматриваются различные аспекты демократического управления как важнейшей составляющей политического представительства в Античной Греции и Древнем Риме, становление института представительной демократии.

Ключевые слова: демократическое управление, политическое представительство, представительная демократия, парламентаризм.

The article is devoted to the development of the idea of political representation in ancient Greece and ancient Rome. The article addressed the various aspects of democratic governance as an essential component of political representation in ancient Greece and ancient Rome, the establishment of institutions of representative democracy.

Keywords: democratic governance, political representation, representative democracy, parliamentary system.

У даній статті пропонується стислий розгляд причин зародження та виникнення ідеї політичного представництва в Античній Греції та Стародавньому Римі. Основою для розвитку ідеї політичного представництва в роботах античних мислителів і державних діячів того періоду, стало становлення народної демократії, зародження якої відбулось в античну епоху й продовжило свій розвиток в період середньовіччя.

Актуальність звернення до проблеми розвитку ідеї політичного представництва в роботах античних мислителів обумовлена необхідністю осмислення сукупного політичного досвіду з формування теорій демократичного управління державою протягом суспільного розвитку в періоди (античності), що передують як середньовічній епосі, так і сучасній епосі розвинутого парламентаризму.

Ступінь розробленості. Обсяг накопиченого дослідного матеріалу, на основі якого можна зробити висновки про ступінь розробленості зазначеної проблеми, дозволив виявити і згрупувати праці найвидатніших авторів, які зверталися до питань формування політико-правових моделей представницької влади та інститутів політичного представництва.

Теоретичній розробці ідей демократичного управління державою присвячені роботи авторів, яких з повною підставою можна віднести до когорти основоположників теорії політичного представництва: Т. Гоббса, Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Д. Мілля, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, І. Канта, Дж. Медісона, Г. Алмонда, М. Вебера, Р. Даріндорфа, М. Дюверже, А. де Токвіля та ін.

Найбільш численну групу дослідників, які зробили значний внесок у розвиток теорії політичного представництва, складають представники російської політико-правової школи кінця XIX - початку XX ст., в тому числі І.А. Ільїн, Н.І. Карєєв, Н.М. Коркунов, П.І. Новгородцев, М.М. Сперанський, Л.А. Тахтаров, Б.Н. Чичерін, А.С. Яценко та ін. З числа сучасних російських авторів, які присвятили свої праці аналізу природи і форм політичного представництва, слід, передусім, виділити таких, як С.А. Авакьян, М.В. Баглай, П.А. Астафічев, Н.І. Бірюков, Н.А. Богданова, А.І. Ковлер, С.П. Обухів, Р.М. Романов, Г.Д. Садовникова, Н.А. Філіппова, В.Є. Чиркин і ін.

Різним аспектам теорії політичного представництва приділяється увага в роботах українських дослідників, в тому числі таких, як О.Г. Аркуша, А.М. Бандурка, Ч. Вайз, С.Б. Гавриш, А.З. Георгица, Ю.Д. Древаль, П.С. Кислий, В.С. Кульчицький, Г.С. Журавльова, В.С. Журавський, А.Н. Мироненко, В.А. Смолій, Б.Й. Тищик, Г.О. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, В.О. Щербак, Д.Т. Яковенко та ін.

Метою цієї статті є розгляд причин та передумов зародження ідеї політичного представництва в Античній Греції та Стародавньому Римі в працях античних мислителів.

Виклад основного матеріалу. До пошуку ідеальної моделі справедливого управління державою людство зверталось протягом всієї історії існування верховної влади. Уже в працях видатних античних філософів можна зустріти різні концепції того, якою має бути публічна влада в державі. Міркування Платона (427-347 рр. до н.е.), Аристотеля (384-322 рр. до н.е.), Полібія (бл. 201-120 рр. до н.е.), Цицерона (106 - 43 рр. до н.е.) та інших мислителів античності включають не тільки опис та аналіз існуючих в давнину форм правління, але також і висновки про те, яким має бути правильний устрій верховної влади.

На думку античних філософів, оптимальною формою управління державою є

монархія, оскільки найбільш справедливою може бути саме одноособна влада, яка надається, проте, «не тим, хто багатий, сильний, великий ростом, знатний чи наділений яким-небудь іншим з подібних якостей, але тим, хто буде найбільш слухняно підкорюватись встановленим законам» [4, с. 203].

Платон наполягав на тому, що монархію, щоб уникнути державних потрясінь, необхідно поєднувати з демократією. Причому демократичне правління, за Платоном, має здійснюватися в рамках найсуворішого дотримання законів, забезпечуватися загальною участю в складанні законів і передбачати виборний і відповідальний уряд [4, с. 69].

Аристотель вважав, що держава — це політичне спілкування вільних людей. Правильним державним устроєм, на думку філософа, є таке, в рамках якого досягається суспільна користь, а не задовольняються потреби обмеженої групи правлячих осіб [1, с. 456-457]. Серед різних форм державного управління Аристотель віддавав перевагу монархії і аристократії, оскільки саме вони, на думку філософа, здатні підтримувати громадський порядок, на відміну від тиранії, олігархії та демократії. Однак, на думку Аристотеля, переважне право на участь в державному правлінні повинні отримувати особи, які володіють «державною чеснотою», тобто ті, які піклуються про благо суспільства, а не ті, хто перевершує їх за благородним походженням або багатством [1, с. 462].

Будучи противником демократії, Аристотель, проте, визнавав, що народні маси повинні мати допуск до влади, проте не шляхом вибору народних представників на державні посади, а шляхом участі в дорадчій і судовій владі, оскільки «об'єднуючись в одне ціле, вони мають достатню кмітливості і, змішуючись з кращими, приносять користь державі», тоді як «окрема людина далека від досконалості в обговоренні справ» [1, с. 464-465].

Концепцію монархічної держави зі змішаним правлінням розвивав Полібій, який вважав, що «цілковитою державною формою слід визнавати таку, в якій з'єднуються» три форми державного устрою — монархія, аристократія, демократія [5, с. 443]. Однак, на думку історика, монархія являє собою саму природну для людства форму правління, оскільки зароджується вона в міру того, як в співтоваристві виділяється лідер, переважаючий інших за багатьма якостями, а тому здатний стати людським ватажком, тоді як до демократії суспільство приходять після виродження аристократії в олігархію, несправедливість якої змушує народ зганяти образи правителів і брати владу в свої руки [5, с. 444].

На думку Полібія, виродження монархії можна уникнути, якщо домогтися в рамках рівноважного співіснування монархічної, аристократичної та демократичної форм правління, не допускаючи переваги якоїсь з них і забезпечуючи їх спільне служіння на благо всього народу. Монархічну владу, передану у спадок, Полібій вважав причиною виродження монархії в тиранію, а тому дотримувався думки, що найкращою формою правління є монархія виборна [5, с. 447-448].

Будучи прихильником платонівської концепції, Цицерон також був переконаний, що найбільш справедливою формою правління може стати розумне поєднання влади монарха, аристократії і народу [6, с. 32], оскільки «якщо в державі немає рівномірного розподілу прав, обов'язків і повноважень - з тим, щоб достатньо влади було у магістратів, достатньо впливу у ради провідних людей і достатньо свободи у народу, то цей державний лад не може зберегтися незмінним» [6, с. 49]. На думку Цицерона,

одна частина влади повинна бути «вручена авторитету провідних людей (тобто монарха і аристократії), а « деякі справи » мають бути « надані думці і волі народу», що забезпечить рівність громадян і міцність державного устрою [6, с. 32-33].

Таким чином, античні мислителі не заперечували можливість змішання монархії і демократії, а, навпаки, були прихильниками подібного поєднання. Однак під демократією древні філософи розуміли демократію пряму, тобто плебісцитарну.

Відзначимо, що для періоду античності була характерною безпосередня участь громадян в управлінні справами адміністративно-територіальних утворень, які представляли собою невеликі громади, в рамках яких рішення приймалися більшістю голосів тих, хто був на плебісциті. Іншими словами, політична участь членів громад та політичні рішення учасників плебісциту забезпечувалися безпосередньою явкою громадян на народні збори.

Існування плебісцитарної демократії в періоді Античності й Середньовіччя було можливо в умовах невеликих держав на зразок давньогрецьких демократичних міст, населення яких налічувало десятки тисяч жителів. Громадяни активно брали участь у політичному житті своїх міст - держав, будучи наділеними правом голосу на виборах і в рамках зборів, де обговорювалися поточні питання міського життя. Характерною особливістю античної демократії слід вважати те, що вона поєднувалася з рабством: на рабів покладалася тягар повсякденних праць, тоді як вільні жителі могли присвятити свій час участі у громадському житті.

Як відомо, після реформ Солона (між 640 і 635 – близько 559 до н. е.), за якими всі афінські громадяни в залежності від того майнового розряду, до якого вони належали, несли певні військові обов'язки і мали відповідні політичні права, фети, які представляли афінську бідноту, опинилися на нижчій ступені афінської політичної структури. Вони не мали коштів для придбання важкого озброєння і тому вимушені були служити у допоміжних загонах, більшість яких якраз і складала афінська біднота. Оскільки матросам не потрібно було мати коштовної зброї, то з розвитком військово-морського флоту фети, окрім служби в сухопутних допоміжних підрозділах, йшли служити на кораблі. Виходячи з того, що флот поступово став опорою Першого Афінського морського союзу, фети за своїм політичним становищем поступово зрівнялися з іншими, більш заможними та привілейованими розрядами афінського демосу – зевгітами, а також частково зі всадниками. Фети виявилися опорою афінської могутності в V ст. до н.е.[2, с. 87-88].

Звідси слід розуміти, що перемогу в греко-персидських війнах одержав афінський демос та армія, з якого вона складалася. Саме через це більшість бідного населення міста Афін вже в період греко-персидських війн висувається і прагне до панування на території полісу. Але також не слід нехтувати тим фактом, що існувала в стародавніх Афінах і партія аристократів, яка на той час очолювалась сином славетного полководця Мільтіада Кімоном – талановитим флотоводцем, який завдяки вдалим воєнним походам намагався відігравати першу роль в Афінах. Не зважаючи на це, сили аристократичної партії були підірвані. Аристократія вже не відігравала такої помітної ролі в виробництві того часу, а її земельні володіння з часом зменшувались. Аристократи та групи заможних громадян, опираючись на ареопаг (вищий судовий і урядовий контролюючий орган Стародавніх Афін) та скориставшись тим, що більша частина демократичних верств населення була задіяна у війні, на певний проміжок часу посилили свою владу. Але в міру завершення воєнних дій та

повернення воїнів і матросів додому, активність демосу значно зросла. Найважливішим завданням демократичної партії на той час було послаблення політичних функцій та натиску ареопагу [2, с. 88].

На початку V ст. до н. е. за пропозицією Фемістокла – голови демократичного руху, прямі вибори колегії архонтів були замінені жребієм. Право бути обраним в архонти отримали всадники. Зевгіти були допущені до цієї посади лише в 457р. до н. е. Ця реформа була пов'язана з піднесенням в період війни колегії стратегів. Значення колегії архонтів було понижено, тому вона втратила свій аристократичний характер.

Єдиним привілейованим органом залишився ареопаг, який олігархічна аристократична партія намагалася використати для посилення своїх позицій. Щоб послабити цей орган, Ефіальт порушив справу про корупцію деяких членів ареопагу. Народні збори в 462р. до н. е. прийняли закон про позбавлення ареопагу політичної влади. З цих пір ареопаг не вирішував ніяких судових справ, окрім звинувачень в навмисному вбивстві та святотатстві. Право вето ареопагу було передано іншому державному органу – галієї. Право контролю за посадовими особами та слідкування за виконанням законів перейшло до Ради п'ятисот та Народним зборам [3, с. 43].

В 443 р. до н. е. естафету подальшого становлення афінської демократії взяв на себе Перикл, якого в цей рік вперше обрали на вищу посаду полісу. Сутність державного устрою Афін цього періоду точно і лаконічно визначив Перикл, який є беззаперечним вождем афінської демократії в середині V ст. до н. е.: «Так як у нас містом керує не меншість, а більшість народу, то наш державний лад називається демократією» [4, с. 39].

Усім громадянам Афін забезпечувався нічим не обмежений доступ до обіймання державних посад. Зникло середня ланка солонівської конституції – заможні громадяни як особлива частина грецького демосу, яка має привілейоване право на участь у державних процесах полісу. Жеребкування забезпечувало кожному громадянину Афін можливість реально приймати участь в управлінні полісом. Жеребкування вирішувало, кому сидіти в Раді п'ятисот, яка збирається для прийняття пропозицій на Народні збори, кому – в ареопазі, кому вершити суд присяжних – галією. Таким чином, система участі громадян поліса в управлінні дозволяла досягти двох цілей: рівних можливостей для всіх громадян і вибору на важливі посади компетентних особистостей [8].

Однак слід урахувати і той факт, що створена демократія Перикла мала свої недоліки. Одне з найголовніших недоліків – це її обмеженість. Усіма правами, про які було зазначено вище, користувалися лише афінські громадяни, які фактично склали 1/10 населення полісу. Так, наприклад, в Афінах проживали метки – вихідці з інших грецьких міст. Хоч ці люди і мали в Афінах майстерні, вони все одно не мали права вважатися громадянами Афін.

Не зважаючи на всю цю обмеженість демократії Афінська держава була найбільш передовою та розвинутою рабовласницькою формацією. К. Маркс охарактеризував епоху Перикла як найвищий розквіт афінської демократії.

Поряд з прямою демократією в давньогрецьких містах, відбувалося становлення республіки в Стародавньому Римі, яка до II століття до н.е. представляла собою змішану форму політичного устрою, що базується на поєднанні монархії, аристократії і демократії. Монархічна форма політичного устрою консулами і магістратами, аристократію

представляв Сенат, тоді як демократична гілка влади була представлена народом.

Відзначимо, що, на відміну від давньогрецьких міст, в Стародавньому Римі участь простого народу в державному управлінні була обмеженою. Незважаючи на виборність магістратур, жодна з них не обиралася на основі жеребкування. Прийняття рішень було колегіальним: громадяни Стародавнього Риму входили в триби, від яких здійснювалися вибори в магістрати і народні трибуни. Вищі виборні пости консулів преторів і цензорів призначалися від центурій — військових утворень. Таким чином, безпосередньо народу відводилося право вибору магістратів, однак правом заміщення виборних посад володіли переважно громадяни, що займали високі місця в становій ієрархії Стародавнього Риму.

Обрання магістратів і прийняття законів здійснювалося в Стародавньому Римі в рамках народних зборів, забезпечуючи тим самим реалізацію принципів прямої демократії. Однак, враховуючи ту обставину, що явка на зібрання забезпечувалася за рахунок столичних жителів і тих громадян, які були в змозі прибути в столицю, функціонування даного демократичного інституту з часом отримало не прямий, а, по суті, представницький характер.

Слід зазначити, що римська демократія закінчилася відносно спокійно і поступово, виконавши свою історичну місію по створенню і розвитку інституту права. Завдання розвитку права змінилася завданням адаптації системи права до стрімко зростаючої маси громадян імперії. Змінилися обов'язки громадян. Якщо при республіканському ладі Рим утримував своїх громадян, то при Римській імперії обов'язок громадян полягав в тому, щоб утримувати імперію. Але і встановлена в Римі монархія мала «сплетення» демократії і парламентаризму. Сенат щороку підтверджував правління імператора, перезатверджував його в посадах принцепса, консула, трибуна, верховного понтифіка.

Завдяки Риму, ідеї парламентаризму, народовладдя, демократії, верховенства права, приватної власності і свободи вийшли далеко за межі Італії та Греції і були поширені на величезній території імперії.

Однак не слід забувати, що античний світ був рабовласницьким. Права і свободи людини тут співіснували з рабством, торгівлею людьми, пригніченням людини, що і призвело до деградації римської культури та її подальшої загибелі під ударами варварських племен. Період прямої демократії та протопарламентаризму жив себе.

Демократія, переміщуючись в масове суспільство з великими територіями країни, з великим населенням, змішаним політичним, складом, змушена була поступитися місцем «представницькій» демократії. Ця система вимагала, щоб між народними зборами хто-небудь виконував поточну роботу, готував наступні збори та ін. Для цього потрібно було обрати хоча б одного «представника», і це вже була не «пряма» демократія.

Проте, не можна не зазначити, що ідея представницької влади отримала реальне втілення пізніше, в період раннього та пізнього середньовіччя, а в античний період лише почалося її зародження.

Висновки. Виходячи з аналізу праць античних філософів, присвячених ідеї становлення політичного представництва (справедливого управління державою), можна зробити висновок, що вона почала своє зародження ще у Стародавній Греції і Стародавньому Римі і стала основою та фундаментом для свого подальшого розвитку в інших державах доби Ренесансу. Праці античних філософів стали фундаментом для досліджень політичного представництва видатними мислителями людства, таких наприклад як Скорина Я., Литвин М., Сапега Л.

В період античності розпочинається боротьба між бідними та багатими з відстоювання своїх прав, і вже помітно, за прикладом Античної Греції та Стародавнього Риму, існуюча демократія, переміщуючись в масове суспільство з великими територіями країни, з великим населенням, змішаним політичним, складом, змушена була поступитися місцем «представницької» демократії. Ця система вимагала, щоб між народними зборами хто-небудь виконував поточну роботу, готував наступні збори та ін. Для цього потрібно було обрати хоча б одного «представника», і це вже була не «пряма» демократія, а представницька.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Твори: У 4 т. Т. 4 / Перекл. і ред. А.І. Доватура. – М.: Думка, 1983. – 830 с.
2. Бокщанин А.Г., Дворецкая И.А., Крушкол Ю.С. и др.: под ред. Бокщанина.-2-е изд., испр. и доп./ История Древнего мира: Ч. II. Греция и Рим. Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Просвещение, 1981. –431с.
3. Батыр К. История государства и права зарубежных стран. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: 2003. – 496 с.
4. Маринович Л.П. Античная и современная демократия: новые подходы к сопоставлению: учебное пособие / Л.П. Маринович. – М.: КДУ, 2007. – 212 с.
5. Платон. Твори в чотирьох томах. Том 3. Частина 2. / за заг. ред. А.Ф. Лосєва і В.Ф. Асмуса; пер. з древнегреч. – СПб: Изд-во С. -Петербур. ун-ту; «Вид-во Олега Абишко», 2007. – 731 с.
6. Полібій. Загальна історія: У 2 т. Т. I. Кн. I-X / пер. з древнегр. Ф. Міщенко. - М.: ТОВ «Видавництво АСТ», 2004. – 765 с.
7. Цицерон Марк. Діалоги. Сер. Літературні пам'ятники. – М., Наука, 1966. – 224 с.
8. История древнего мира. Афины при Перикле. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ancienthistory.spb.ru/book/14-38perikl/>

